

Rezime otkrića i zaključaka

Save the Children vjeruje da obrazovanje mora biti visokog standarda za svu djecu, bez obzira na njihovo etničko ili kulturno porijeklo. To podrazumijeva obrazovanje koje je inkluzivno, reaktivno, relevantno, razvojno prikladno i participirajuće.

Pravo djece da se školuju podrazumijeva veliku odgovornost odraslih, posebno državnih agencija, da pružaju obrazovanje i da ga učine relevantnim za potrebe pojedine djece, kao i da bude znatnog kvaliteta.

Država, pružanjem obrazovnih usluga, može djelimično kompenzirati nedostatke i nejednakosti koje se mogu pojaviti usljed, na primjer, siromaštva ili teške porodične situacije. U stvarnosti, oblast djelovanja nije uvijek na prvom nivou zbog istorijskih zakonitosti strukturalne nejednakosti i diskriminacije. Škola, kao mjesto gdje se mlađi građani jedne zajednice uvode u svijet izvan njihove uže porodice, ima poseban uticaj na oblikovanje dječjih pogleda na svijet, očekivanja, nadanja. Tako obrazovni sistemi spadaju u vladino najznačajnije i najuticajnije sredstvo za promovisanje poštovanja prema građanima različitog kulturnog i etničkog porijekla. Međutim, škole mogu biti i mjesta konfrontacija gdje se različite vrijednosti i

pogledi na svijet sudaraju i gdje vrijednosti većine mogu da demorališu sve ostale.

Zbog toga, državni izvještaji *Uskraćena budućnost?*, poštujući značaj obrazovanja stečenog u porodici i zajednici, se usredsređuju na podatke vlasti u pružanju obrazovnih usluga uporedo sa obavezama opisanim u njihovom sopstvenom, i međunarodnom, zakonu i politici.

Izvještaji u načelu opisuju pristupačnost i kvalitet državnog obrazovanja. Oni istražuju faktore kao što su dobijanje mjesta u školi, postojanje finansijskih barijera za pohađanje škole i faktori čovjekovog okruženja kao što su briga za ličnu bezbjednost djece kad putuju u školu. Naša procjena kvaliteta uključuje materijalno poređenje, na primjer, da li romska/ciganska i nomadska djeca imaju isti pristup opremi i objektima kao i djeca drugog etničkog porijekla i da li su oprema i objekti istog kvaliteta. Takođe ispitujuemo kvalitet i relevantnost kurikuluma i nastavne prakse i u kojoj mjeri su oni kreirani ili modifikovani prema potrebama i težnjama djece Roma/Cigana i Nomada. Poseban naglasak ima istraživanje o očekivanjima nastavnika romske i nomadske djece i o roditeljskim i dječjim iskustvima i očekivanjima od obrazovanja. Mi ispitujuemo šta predstavlja dobru praksu i u kolikoj mjeri se to primjenjuje u pružanju javnog obrazovanja širom Evrope.

Pravo na obrazovanje

“Škola je dobra za budućnost, mi možemo nešto postići.”

Romkinja, stara 12 godina, Hrvatska

Obrazovanje je i fundamentalno ljudsko pravo samo po sebi i način da se ostvare druga prava. To je ključ koji može otvoriti mnoga vrata. Uskraćivanje prava na obrazovanje može uticati na uživanje drugih prava, jer posljedica nesvršenog obrazovanja može uzrokovati da građanska i politička prava – kao što je sloboda izražavanja ili pravo učešća u politici – budu lišena suštine i značenja.

Mogućnost korišćenja prava na obrazovanje pruža, u odsustvu drugih limitirajućih faktora kao što je diskriminacija tržišta rada, put ka obezbjeđivanju adekvatnog životnog standarda. Ono otvara pristup vrsti znanja koje se traži od pojedinaca da razviju sve svoje sposobnosti, da prave izbor, da razvijaju političku i društvenu svijest i da donose jasne odluke kako bi živjeli dostojanstvenim životom. Povrh svega, obrazovanje, u najširem smislu riječi³, daje mogućnost samim pojedincima da steknu veću korsit.

“Obrazovanje mi nije oduzelo nomadski identitet. Ono ti daje veće šanse da

budeš nezavistan u životu ... Moguće je imati obrazovanje i biti Nomad.”

Nomad, UK

Međutim, čak i kad se obrazovanje definiše u smislu prava, nije zagarantovano njegovo nenarušavanje. Zakonske promjene imaju zanemarljiv uticaj na živote pojedinaca bez mehanizama i sredstava potrebnih da se ozakone.

U praksi, postoje političke, ekonomske, ideološke i kulturne barijere koje sprečavaju određene grupe djece da ostvare svoje pravo na obrazovanje. Pristupačnost sredstava i relativan položaj obrazovanja u hijerarhiji kulturnih, društvenih i ekonomskih prioriteta države i porodice mogu ili ugroziti ili promovisati dječja prava na obrazovanje.

“Ne mogu ići u srednju školu jer ću morati da radim čim završim osnovnu školu. Volio bih da naučim više.”

Rom, star 9 godina, Grčka

“Školu završavaš sa 11 ili 12 ... onda očekuju da se ponašaš kao čovjek ... Drugi bi ti se rugali ... što nosiš školsku torbu posle 14. godine.”

Dječak Nomad, Sjeverna Irska

“Nikad nisam pohađao školu. Zbog toga nastojim da moja djeca redovno pohađaju školu.”

Romski roditelj, Bosna i Hercegovina

“Ja ne želim ništa da budem. Znam kako se pravi hljeb i slične stvari. Mislim da je to dovoljno.”

Romska djevojčica, stara 9 godina, nije upisana u školu, Hrvatska

“Imam dvoje djece i upravo završavaju 8. razred, ali samo jedno može ići u srednju školu. Suviše je skupo.”

Majka Romkinja, Mađarska

Preopterećeni i slabo plaćeni nastavnici i direktori škola iskusili su talas reformi proteklih godina i svjesni su da su dodatni zahtjevi koji se od njih traže rijetko praćeni sredstvima i podrškom koja im je potrebna da bi uspješno implementirali promjenu.

“Sa tako malim budžetom ne možemo ništa postići, jednake mogućnosti su samo prazne riječi.”

Vaspitačica u vrtiću, Mađarska

U mnogim evropskim zemljama, potreba manjinske djece za raspoloživim sredstvima ne smatra se zakonskim pravom kao potreba većinske djece.

“Mi imamo tako groznu školu. Drugi imaju divne škole ... oni imaju centralno grijanje i lijepe klupe.”

Romsko dijete, Rumunija

“Ja mislim da niko u S ne šalje svoje dijete u predškolsko ... ovdje nema predškolskog ... pa kako može romsko dijete koje živi u S da se poredi sa svojim ne-romskim bratom ili sestrom?”

Romski nastavnik, Makedonija

“Oni se školuju po skraćenom programu, slično onom za djecu sa teškoćama u učenju, a zatim, kasnije, oni imaju problema ako žele da se upišu u srednju školu. Djeci je rečeno da je to najbolje za njih ... mi se osjećamo nemoćnim.”

Roditelj Rom, Hrvatska

Napori da se ostvare obrazovna prava u jednakim uslovima sa većinom nemaju uvijek popularnu podršku. Djeca su često glasnici koji prenose svu jačinu predrasuda svojih roditelja na manjinske školske drugove.

“Volim da idem u školu ali druga djeca nas ne žele ovdje, oni nas zadirkuju. @elim da postanem učiteljica i da svu djecu naučim da čitaju i pišu. Kad bi svi mi Romi znali da čitamo i pišemo niko nas ne bi zadirkivao.”

Romkinja, stara 10 godina, Grčka

“Pokušala sam jednom, prije dvije godine. Izdržala sam dvije sedmice ... albanska djeca su nas napala ... Ponovo ću krenuti u školu i ići ću do kraja, ja želim da budem ljekar.”

Aškali⁴ dječak, star 12 godina, pohađa časove predškolske orijentacije na Kosovu

Šta predstavlja “relevantno obrazovanje”

“Da nisam učio, ne bih znao ništa.”
Romsko dijete, Rumunija

U toku je debata u Evropi i šire o tome šta predstavlja “relevantno obrazovanje”. Obrazovni sistemi imaju mnoge zainteresovane strane pa se javlja pitanje “relevantno za koga?” Obrazovna prava, potrebe i želje djece često se zamjenjuju trenutnim ekonomskim potrebama domaćinstava, kulturnim ili vjerskim stremljenjima njihovih zajednica ili ekonomskim i ideološkim profilima njihovih vlasti.

Državno obrazovanje je pod uticajem kulturnog, političkog i ideološkog konteksta. Široko rasprostranjen konsenzus o poželjnosti “Obrazovanja za sve” je, u svakom slučaju, relativno novog datuma. Prije samo nekoliko decenija još uvijek je vladalo mišljenje u mnogim evropskim zemljama da visoko obrazovanje za mlade žene ne samo da je nepotrebno već, u velikoj mjeri i nepoželjno. Osim što prenosi osnovne vještine i vrijednosti za koje se vjeruje da su poželjne kod građana,

obrazovanje je i sredstvo za promovisanje političkih, društvenih i ekonomskih djelokruga rada vlasti najmlađim građanima. U ove primjere spadaju nastava istorije, religijsko obrazovanje, ljudska prava i građansko obrazovanje i prenošenje stavova i vrijednosti kao što je poštovanje ljudi sa drugim kulturnim porijeklom a ne suprotno tome: osjećaj nacionalne superiornosti i, u ekstremnim slučajevima, ksenofobija.

Promjene u obrazovanju su stalno potrebne jer se obrazovni sistemi moraju konstantno adaptirati promijenjenim potrebama pojedinaca i društva. Svrha obrazovanja je da pripremi mlade ljude da budu aktivni građani. Da bi se to postiglo, obrazovanje mora razvijati potencijale djece, stimulirati ih da samostalno razmišljaju tako da mogu da se suoče sa situacijama koje škola nije mogla da predvidi.

Obrazovni proces je najefikasniji kad predstavlja stavove ljudi koji su klijenti i konzumenti obrazovnog sistema, a ne samo stavove vladinih zvaničnika, političara ili profesionalaca. Međutim, birokratija koja je neophodna za funkcionisanje javnog obrazovnog sistema na nacionalnoj osnovi često vodi ka rigidnosti i nefleksibilnosti.

Značajan faktor koji je doveo do neodgovarajuće i neuspješne politike u pogledu pružanja obrazovanja djeci Roma/Cigana i Nomada je propust da se

poštuje različitost ovih zajednica, njihovi konteksti i historije, a ponajviše, korozivni efekat predrasuda koje postoje decenijama, ako ne i vjekovima. Proces razvoja politike neizbježno se kreće od poštovanja situacije pojedinaca, porodica i zajednica na stvaranje niza opštih načela i mjera. Međutim, u slučaju zajednica Roma/Cigana i Nomada, ovaj proces stvaranja opštih načela izgleda da je informisan, u mnogim slučajevima, ne razumijevanjem situacije porodica i zajednica, već nizom fundamentalno negativnih pretpostavki i očekivanja.

“U stvari, vlada ne zna situaciju romske djece u obrazovnom sistemu ... ako bi pitali vladu za detalje ... samo bi dobili odgovor da oni ne znaju ... (Tek nedavno) je vlada počela da sakuplja podatke o potrebama romske djece putem upitnika poslatih školama.”

Ekspert u oblasti obrazovanja, Slovačka

Za mnoge roditelje Rome/Cigane i Nomade koji su intervjuisani za izvještaje *Uskraćena budućnost?*, odgovarajuće obrazovanje je, prije svega i iznad svega, nešto što vodi do načina da se zaradi za život.

“... da bi negdje dospjeli, oni moraju da uče. Ako se osvrnete oko sebe, više ne možete dobiti ni posao čistača sa 8 razreda. Drugačije je bilo sa generacijom mojih roditelja.”

Otac Rom, Mađarska

“Volim da idem u školu, jer će mi to pomoći da nađem posao u budućnosti.”

Rom, 8. razred, Italija

Po tome, njihovi pogledi su identični sa ogromnom većinom Evropljana koji brinu za perspektivu svoje djece u rapidno mijenjajućem ekonomskom okruženju. Međutim, i roditelji i djeca su svjesni diskriminacije na tržištu rada koja efektivno zatvara mnoge opcije za zaposlenje. Stoga, novac i vrijeme utrošeno za sticanje znanja mogu, na kraju, da ne donesu neku konkretnu korist.

“Naš deda mu je uvijek govorio (mom bratu) da ne ide u školu. I meni je isto govorio. Govorio je da je škola beskorisna ako poslije ne možeš dobiti posao.”

Romkinja, stara 14 godina, Srbija

Neki roditelji nijesu ubijeđeni da je škola najbolje mjesto da djeca steknu obrazovanje, jer su sadržaji veoma nerelevantni.

“Vjerovatno sam samo 10% onoga što znam naučio u školi. Ostalo sam naučio od roditelja ili čitanjem.”

Nomad, Škotska

Pa čak i kad su roditelji uvjereni da pohađanje škole povećava životne šanse

njihove djece, djeca koja rastu u okruženju gdje je malo mogućnosti za zaposlenje, čak i za obrazovane, ne dijele njihovo mišljenje.

“Šta će mi škola? Ima profesora koji rade na pijaci ... idite i prebrojte ih!”
Rom, star 16 godina, Bosna i Hercegovina

Međutim, druga djeca koja su rasla u područjima sa visokom stopom nezaposlenosti čvrstog su ubjeđenja da bi im obrazovanje povećalo šanse – ako nema posla lokalno, kvalifikacije bi im omogućile da idu dalje da traže mogućnost za zaposlenjem u svojoj struci.

“Učinio bih da obrazovanje bude obavezno za sve Rome a na roditelje bih prnio odgovornost da se pobrinu da njihova djeca pohađaju školu.”
Rom student na univerzitetu, Rumunija

“@elim da upišem fakultet u Saudijskoj Arabiji i da tamo budem ljekar.”
Aškali dječak, star 13 godina, Kosovo

Opšte evropsko iskustvo

Širom Evrope, bez obzira na razne kulture, kontekst i istoriju i na kvalitete i sposobnosti pojedine djece i odraslih, zajednice Roma/Cigana i Nomada nastavljaju da se suočavaju sa diskriminacijom, uslugama slabijeg kvaliteta i nedostatkom lične sigurnosti, slobode kretanja i izbora. Odsustvo efikasnih mehanizama jednakosti ostavlja pojedince nemoćnim i nepovjerljivim prema oficijelnim strukturama i institucijama. U mnogim zajednicama, siromaštvo pogoršava ovu bespomoćnost i povećava stepen društvene i ekonomske izolacije. Generacije jedna za drugom imaju sve manje obrazovnih mogućnosti i nalaze se zarobljeni u nesigurnom, marginalnom i loše plaćenom zaposlenju.

Diskriminacija i stereotipija

Diskriminacija sa kojom se suočavaju djeca Roma/Cigana i Nomada u školama često je otvorena. Grčki izvještaj, na primjer, navodi kako su grčki roditelji odbili da pošalju svoju djecu u istu školu sa romskom djecom. Britanski izvještaj opisuje kako su nomadski učenici smješteni u posebnu prostoriju na školskoj božićnoj proslavi. Međutim, delikatniji oblici institucionalizovane diskriminacije od strane nastavnika i drugih obrazovnih radnika jednako su štetni i manifestuju se u malim očekivanjima od romske/ciganske i naomadske djece i negativnim

pretpostavkama o njihovim sposobnostima i želji da uče. U nekim zemljama Centralne i Istočne Evrope, nastavnici su odgovorili na pokušaje da se okonča separatno obrazovanje zahtijevajući povišicu da bi podučavali romsku djecu.

“Imao sam nekoliko prijatelja Cigana u školi. Vidio sam kako su ih drugačije tretirali. Morali su da rade više da bi negdje dospjeli i često su bili ponižavani.”

Mladi Mađar

Širom Evrope, stereotipi su se uveliko zadržali po pitanju “Cigana”. Oni su ponekad pozitivni, često negativni, ali skoro uvijek zasnovani na predrasudama. U nedavnom intervjuu, Predsjednik Slovačke je izjavio, na primjer, da romsku djecu, zbog siromašnih uslova za život, treba poslati u internatske škole, da se školuju za “Pa, možda muziku. Oni su veoma dobri u muzici, znate.”⁵

“... moja učiteljica uvijek traži da joj pjevam, kaže da svi Romi znaju da pjevaju.”

Rom, star 8 godina, Makedonija

“Mnogi (roditelji) danas čuvaju djecu u kući zbog straha za njihovu bezbjednost jer policija progoni Nomade ovih dana.”
Londonski *Evening Standard*, 5. jun 2001.

“Nastavnici su rekli djeci da oni možda čak imaju i oružje. To je stvarno zabrinjavajuće.”

“Nisam baš srećna kad moje djevojčice idu u školu. Stalno se čuju priče o Nomadima koji prave probleme i ja ne želim da im se moja djeca približavaju.”

Roditelji citirani u istom članku

Novinski izvještaji imaju tendenciju da se usredsrede na kriminalitet i nasilno ponašanje ili, kad je naglasak na nešto pozitivno, na muzičke ili umjetničke sposobnosti. U većini medija, popularnoj drami ili igranom filmu, sasvim je neuobičajeno naići na prikazivanje Roma/Cigana ili Nomada kao pojedinaca koji dijele mnoge iste brige i težnje kao i drugi članovi zajednice. U stvari teško je naići na bilo kakvo prikazivanje Roma/Cigana i Nomada.

Djeca uskoro postanu svjesna da ih ljudi izvan njihove zajednice smatraju različitim i na neki način inferiornim.

“Volio bih da budem pilot kad odrastem. Nadam se da ljudima neće smetati da Rom upravlja avionom.”

Rom, star 10 godina, Crna Gora

Zašto bi nam smetalo? I otkud to da je dijete od 10 godina već svjesno da bi nam moglo smetati?

Veoma je malo Roma/Cigana i Nomada u profesijama uključujući advokate, prosvjetne radnike, političare i aktiviste koji su pomogli programu Save the Children da uradi ovaj izvještaj. Takođe se pojavljuje jedna generacija elokventnih i predanih mladih aktivista i novinara koji počinju da mijenjaju mnoge stereotipe koji preovladavaju u njihovim zemljama i širom Evrope. Međutim, Romi/Cigani i Nomadi ostaju i dalje izuzetno nevidljivi u domenu formalne politike i kreiranja politike.

“Cigani nijesu zainteresovani za obrazovanje” je tvrdnja kojom se često manipuliše da bi se izbjeglo postavljanje značajnog pitanja *zašto* su roditelji ponekad nevoljni da daju svoju djecu u ruke “edukatora”. Ovaj argument takođe sugeriše da su zajednice i kulture Roma/Cigana i Nomada na neki način zaleđene u vremenu i nepromjenljive – gledišta koje je neistinito za ove zajednice kao što je za bilo koju zajednicu ili kulturu u savremenoj Evropi.

“Mnogi ljudi koji su Nomadi kažu da je pogrešno slati djecu u školu. Oni se boje da će izgubiti svoju kulturu. Ali ja znam da se nomadski način života mijenja i da će djeci trebati obrazovanje za budućnost.”

Roditelj Nomad, Engleska

Ovaj naširoko zastupljen stereotip ne samo da je neistinit za veliki broj roditelja

Roma/Cigana i Nomada, on se takođe prikladno drži sa potrebom da se ispituju razlozi koji leže iza nepovjerenja i cinizma roditelja i djece. U toku sastavljanja izvještaja “Uskraćena budućnost”, roditelji i djeca u različitim zemljama i zajednicama izrazili su širok spektar viđenja, kao što bi se očekivalo u bilo kojoj raznovrsnoj grupi. Mišljenje roditelja o formalnom školovanju često odražava njihova lična iskustva iz prošlosti o obrazovanju i da li su im ta iskustva koristila kad su odrasli.

Mnogo djece nam je reklo koliko su uživali u učenju i bili su odlučni da nastave uprkos raznim preprekama.

“Lijepo je ići u školu, ali nikog nema u kući da me budi ujutro. Moja majka ide da radi na pijaci u 4 sata ujutro i ja često prispem. Kad se probudim već je kasno i ja se sramim... zato ću zamoliti mamu da mi kupi budilnik.”

Dječak Rom, star 10 godina, Bosna i Hercegovina

“Ja berem trešnje, moja majka ih pere i uveče, poslije škole, ja idem i prodajem ih (da bih) kupila sveske, cipele, odjeću.”

Djevojčica Romkinja, Rumunija

“Kad smo došli ovdje prije tri godine, mislio sam da ću ići u redovnu školu. Ali nisam imao nikakav izvještaj iz stare škole pa se nisam mogao upisati. Radim

u gradskoj kapeli. Moj mlađi brat i ja išli smo da prosimo ovog ljeta.”

Rom, star 14 godina, pohađa obrazovni centar za odrasle, Crna Gora

“Bio sam jedan od najboljih u razredu ... Jednu sedmicu sam radio za novac i nastavnici su mi rekli da se ne mogu vratiti. Ali direktor škole mi je rekao da imam pravo da se vratim. Utovarao sam cement. Mojjoj porodici je trebao novac.”

Egipćanin, star 14 godina, Kosovo

Ponekad roditelji i djeca imaju različito mišljenje o mjestu koje školovanje zauzima u njihovim ličnim i porodičnim prioritetima.

"Imam jednu djevojčicu koja želi da ide u srednju školu, ali joj roditelji ne dozvoljavaju. Oni žele da ona ostane kod kuće da pomaže. Ova djeca su žrtve svojih roditelja."

Nastavnica, Slovačka

Iako su mnoge stvari posljedica međugeneracijskih tenzija, one se javljaju samo u nekim porodicama. Mnogi roditelji podržavaju obrazovanje svoje djece – često u okolnostima gdje ih obrazovni sistem ne podržava.

"Voljela bih da budem nastavnica. Moja majka želi da promijenim školu jer kaže da je to jedini način da postanem nastavnica."

Romkinja, stara 11 godina, Specijalna škola za mentalno hendikepirane, ^eška Republika

" ... naravno da vrijedi učiti. Što više neko zna to bolje."

Otac Rom, Mađarska.

Uticaj diskriminacije na dostupnost obrazovanja

Prevladavajući stereotipi utiču na školsku politiku prema romskoj djeci, sadržaj romskih kurikuluma i očekivanja i ponašanje nastavnika.

"U školi, romsku djecu drugačije tretiraju od ostalih ... Oni ne pokušavaju da uče našu djecu."

Roditelj Rom, Albanija

Predrasude, koje se reflektuju u stereotipima, često rezultiraju fizičkom segregacijom djece Roma/Cigana i Nomada. U najgorem slučaju, dokaz za ovo je veoma veliki broj romske djece koja

pohađaju specijalne škole za mentalno hendikepirane u mnogim zemljama Centralne i Istočne Evrope, a proglašeni su hendikepiranim na osnovu lingvistički-zasnovanih testova inteligencije (IQ testova). Ponekad izostane i IQ test i dovoljna je preporuka nastavnika ili direktora škole. Siromaštvo nagoni roditelje nerazumno da se saglase sa praksom koja kanališe/usmjerava sposobne mlade ljude u uslove koji im uskraćuju mogućnost da se prijave u srednju školu, na fakultet ili posao u upravljanju. Bugarski državni izvještaj opisuje praksu nastavnog osoblja iz specijalnih škola kako "regrutuju" djecu u romskim naseljima, objašnjavajući roditeljima kako djeca koja pohađaju specijalnu školu imaju pravo na besplatnu hranu i udžbenike koje bi roditelji inače morali sami da plate.

U nekoliko zemalja, roditelji ne-romi protestovali su kad je bilo planova da se pomiješaju romske i neromske škole i insistirali su da se romska djeca uče u posebnim odjeljenjima.

^ak i u integrisanim učionicama, uobičajena je praksa da se romska djeca šalju da sjede u zadnjim klupama.

"Ne znam zašto oni sjede u krugu (u drugoj školi koju sam posjetio)... Njihove klupe su u krugu. A u mojoj učionici, ja sjedim iza svih i ponekad ne vidim dobro šta učiteljica piše na tabli."

Romsko dijete, staro 7 godina, Makedonija.

Maltretiranje i šikaniranje romske djece od strane ne-romskih drugova iz odjeljenja, često stimulirano od strane roditelja, prijavljuje se veoma učestalo. Evidentno je u mnogim zemljama da nastavnici, koliko god da su im dobre namjere, nijesu adekvatno obučeni ili opremljeni da se suoče sa incidentima učestalog rasističkog maltretiranja. Odgovarajuća pomoć nastavnicima u tom pogledu izgleda da u mnogome nedostaje.

"Dobro mi je išlo... ali kad su saznali ko sam počeli su da me nazivaju raznim imenima ... nisu htjeli da sjede pored mene... Kad god se to dogodi izgubi se koncentracija za rad, za sve, jer se izgubi samopouzdanje. Znaš da će ti se nešto loše dešavati iz dana u dan. Nekad sam volio da idem u školu onda kad se to nije dešavalo, ali kad je počelo nijesam želio da se vratim."

Nomad, Engleska

Iako je praksa otvorenog negativnog opisivanja u školskim knjigama tipa "Cigtanin ukrao pile" manje više okončana romi i nomadi se rijetko nalaze u udžbenicima i drugim sredstvima koja se koriste u učionicama čak i onda kad sadrže opise drugih manjinskih grupa. Iako postoje odgovarajući tekstovi, oni se ne distribuiraju. Još uvijek nema pomena u

većini nastavnih programa o istoriji Roma u Evropi i njihovom učešću u ključnim istorijskim procesima, uprkos njihovom prisustvu koje datira nekih 600 godina unazad.

Pokušaje da se uvedu novi kurikulumi prikladniji za potrebe romske djece kritikovali su neki romski roditelji kao pogrešne. U češkoj republici roditelji su bili iritirani uvođenjem časova romskih pjesama i igara za romsku djecu. Oni tvrde da umjesto što bi to izazvalo poštovanje prema djeci u školskom okruženju, ovo bi promovisalo viđenje da su njihova djeca na neki način nesposobna da prate osnovni kurikulum. Roditelji se u stvari nadaju dodatnim časovima matematike za svoju djecu. Povremene "kulturne proslave" ne treba da transformišu ekskluzivni kurikulum u inkluzivni.

Pružanje usluga lošeg kvaliteta

"U ovoj školi ne možete naučiti ništa, nema dovoljno prostora, radi se u tri smjene... nastavnicima nije stalo. Ko god uspije da se upiše u neku bugarsku školu (tj. neodvojenu cigansku školu) skoro uvijek je završi, dok ovdje samo po nekoliko učenika završi 8. razred svake godine... može se desiti i da vam traže novac da bi poslali dijete u bugarsku školu."

Učenik rom, star 15 godina,
Romska škola, Bugarska

Državni izvještaji *Uskraćena budućnost?* uključuju i siromašnije i bogatije evropske zemlje. Bez obzira na opšte stanje ekonomije, državno obrazovanje, stambene, zdravstvene i socijalne usluge za Rome/Cigane i nomade ili za ljude situirane u naseljima gdje je velika populacija Roma/Cigana ili nomada nižeg su standarda od onih koje se nude većini stanovništva. Ovo je slučaj u većini bogatih zemalja isti koliko i u siromašnim.

Primjeri navedeni u državnim izvještajima uključuju: zatvaranje škola i vrtića u romskim/ciganskim naseljima dok u drugim naseljima ostaju otvorena; izostavljanje romskih/ciganskih naselja i stajališta iz planova za proširenje saobraćajne i druge infrastrukture; i školske zgrade vidljivo lošijeg kvaliteta u romskim/ciganskim naseljima.

Dodatno pitanje kvaliteta je da su mnoge usluge ekskluzivno zamišljene za potrebe većinskog stanovništva. Tako na primjer čak i u oblastima sa visokom romskom populacijom, neće biti službenika koji govore romski u stambenim službama, zdravstvenim centrima, školama ili vrtićima. Razlog za ovo je diskriminacija na tržištu rada, zahtjevi o školskoj spremi za kandidate koji konkurišu za mjesta u javnom sektoru i institucionalne kulture koje isključuju uplitanje zajednice. Pored toga institucije za javne usluge često razvijaju kulturu koja prenosi odgovornost

na same korisnike usluga, koliko god da su ranjivi ili u nepovoljnom položaju, da na neki način steknu znanje, jezičke i druge vještine potrebne za angažovanje u birokratiji pružaoca usluga. Ovo može da dovede do nekog oblika izdržavanja čiji je ishod diskriminatoran.

"... nema knjiga, nema nastavnika koji govore romski jezik a malo je Roma koji znaju da pišu na svom jeziku, pa je nemoguće naći nastavnike..."

Aktivisti nevladine organizacije,
Albanija

Nedostaje i pružanje usluga koje reflektuje bilingvalne i multilingvalne potrebe. Ovo nije isključivo za Rome/Cigane.

Obezbjeđivanje nastavnika da rade u školama sa djecom različitog jezičkog porijekla umnogome bi koristilo velikom broju djece.

Sada je uveliko prihvaćeno da su djeca koja nauče da čitaju i pišu na svom maternjem jeziku sposobna da primijene ove vještine i na druge jezike sa više lakoće nego djeca čiji su prvi pokušaji opismenjavanja na jeziku koji ne razumiju ili ne govore dobro.⁶

"Razumijem hrvatski dobro i znam šta mi govore, ali ne znam kako da im odgovorim da bi me razumjeli, moje riječi nijesu dovoljno jasne. Ovo je za mene veoma teško jer oni misle da ja ne znam ništa. To

nije istina. Lakše mi je onda da im nacrtam. Ja bih željela da budem policajka a da bih to postala moram da idem u školu."

Romkinja, stara 9 godina, Hrvatska

Neki faktori koji onemogućavaju pristup školskim objektima

Loša saobraćajna infrastruktura između romskih naselja i glavnih uslužnih i gradskih centara ograničavaju školske mogućnosti djece na nekoliko načina. Roditelji se brinu za fizičku sigurnost djece kad putuju na velike daljine loše osvijetljenim putevima. ^esto ne postoji javna saobraćajna veza po nekoliko kilometara. Problem je još izraženiji po lošem vremenu kad djeca iz siromašnijih porodica nemaju toplu odjeću ili obuću a neasfaltirani putevi su prepuni blata. Ispitivanje romske djece navedeno u državnom izvještaju Hrvatske otkriva da mnogima od njih treba po sat vremena da dođu do škole.

Nedostatak ili zatvaranje predškolskih ustanova u romskim/ciganskim naseljima ili u blizini nomadskih lokaliteta može izazvati da starije djevojčice budu ispisane iz škole da bi se brinule o djeci kad roditelji rade. Iz istog razloga i mlade majke nemaju drugih mogućnosti nego da napuste školu.

"Imala sam mlađeg brata a oba moja roditelja su radila pa nije imao niko da se

brine o njemu. Ja nisam išla u školu redovno pa sam na kraju napustila. @ao mi je sada što ne mogu redovno da pohađam školu. Voljela bih da imam mogućnost da idem u srednju školu i dobijem dobar posao."

"Ja sam imala isti problem. Morala sam da se brinem o mlađoj sestri. Završila sam 6. razred i onda sam napustila školu prije 6 godina. Nadam se da će se ovaj projekat nastaviti."

Intervju sa dvije Egipćanke, stare 21 godinu, pohađaju kursnu nastavu, Kosovo

Većina školskih sistema u Evropi očekuje od djece da rade dodatne školske zadatke u kući. Za djecu koja žive u lošim uslovima sa velikim brojem ukućana, u najgorim slučajevima bez vode ili struje, teško je, ili čak nemoguće da rade domaće zadatke. Njihov problem je sve veći kako rastu i treba im sve više vremena i prostora da uče i da se pripremaju za ispite.

Putovanje je značajan dio radnog života mnogih romskih/ciganskih i nomadskih porodica širom Evrope. Neke porodice putuju samo ljeti, zbog sezonskih poslova; druge to čine preko čitave godine. Ovaj aspekt romskog/ciganskog i nomadskog života predstavlja poseban izazov obrazovnim sistemima prilagođenim za stalno naseljenu populaciju. Državni izvještaji UK i Rumunije navode primjere

kako školske ustanove traže rješenje za ove probleme.

Nedostatak romskog/ciganskog i nomadskog radnog osoblja u obrazovnim službama doprinosi osjećaju marginalizacije a uzrokuje i praktične poteškoće zbog, recimo, nemogućnosti osoblja da komunicira sa roditeljima i učenicima i nepoznavanje kulturnih predispozicija.

Nedostatak lične sigurnosti, slobode kretanja i izbora

"da bi obezbijedili razdvojenost između (nomadske) zajednice i naših učenika, napravili smo "tampon zonu" preko koje djeca ne smiju da prelaze."

Poster u engleskoj školi, citiran u Londonskom *Evening Standard-u*, 5. jun 2001

Dok je lična sigurnost najekstremnija u slučaju Roma, Egipćana i Aškala na Kosovu, žestoki napadi se nastavljaju na pojedince i naselja od strane neo-nacističkih grupa širom Centralne i Istočne Evrope. Maltretiranje i verbalno vrijeđanje su svakodnevna pojava mnogim Romima/Ciganima i Nomadima čak i u Zapadnoj Evropi. Za nomade u UK i nomadske zajednice bilo gdje u Evropi, prisilno protjerivanje, nedostatak bezbjednih lokacija i mjesta za

zaustavljanje, neprijateljstvo od strane lokalnog stanovništva utiču na pohađanje škole njihove djece.

"... sa njihovim psima oni (komšije) učinili su da nam je teško da idemo u školu."

Djevojčica Egipćanka, Kosovo

"Probudila me policija... razbijali su mi kuću i sve porodične stvari u njoj čak i odjeću i školsku torbu. Kako mogu sad da idem u školu?"

Mladić Rom opisuje policijsko protjerivanje, Italija

Uticaj nedostatka sigurnosti na obrazovanje

"U školi našu djecu tuku i oni se sad plaše da idu u školu. Neka od djece ovdje idu u školu, ali većina njih je prestala."

Roditelj Rom, Albanija

Ako se roditelji plaše za sigurnost svoje djece, oni će ih držati kod kuće. Oni neće slati dijete u školu ako nema sigurnog prevoza. Oni će izabrati najbližu školu ili školu u kojoj ima najviše učenika Roma radije nego školu koja će njihovoj djeci pružiti najprikladnije obrazovanje. U nekim slučajevima roditelji će izabrati da pošalju svoje dijete u specijalnu školu za djecu sa teškoćama u učenju jer tamo ima drugih romskih učenika, čak i kad njihovo dijete nema teškoće u učenju. Strah da će dijete

biti maltretirano je takođe jedan od faktora što malo djece koristi usluge vrtića i što ženska djeca rano napuštaju formalno obrazovanje. Logična i uobičajena posljedica ovih faktora izaziva da starije djevojčice napuštaju školu da bi se brinule za mlađe sestre i braću.

"Ja ne izlazim u grad. Nikad nisam bila na korzou. Moji ne vole da izlazim. Možda se plaše. Muškarci me zadirkuju kad idem ulicom."

Mlada Romkinja, Crna Gora

Nedostatak kontakta između različitih zajednica od ranih godina omogućava postojanje stereotipa i može dovesti do eskalacije međusobnog nepovjerenja. Osjećaj nesigurnosti se tako produbljuje a mjere koje se preduzimaju da se poboljšaju uslovi u školama i vrtićima nijesu efikasne jer djeca kojoj bi to koristilo su već napustila.

"Mislim da je važno da oni (djeca) ostanu u svojoj zajednici... mi smo srećni jedni sa drugima i tako se osjećamo sigurnije."

Mladi Nomad, Sjeverna Irska

Osim toga, primjeri nasilja ili verbalnog vrijeđanja utiču na očekivanja djece, na samopouzdanje i na vjeru u njihove lične potencijale.

Na sve načine je dokazano da su granice "sigurnog" svijeta uže za romsku/cigansku

i nomadsku djecu nego za većinsku djecu i djecu drugih manjina.

"Rekao sam da ne može da ide... želim da ostane u lokalnoj školi. Ako bude ikakvih problema mogu da odem do škole kod direktora. U P bi bila predaleko. "

Otac djevojčice Romkinje kojoj je ponuđeno mjesto u gimnaziji u drugom gradu.

"Rekli su mi da sam "mafiozo". Jedan od njih me udario u lice. Okrenuo sam se i trčao sve do kuće. Moji roditelji su se uplašili i rekli da ne smijem da idem ni blizu te škole. Ponovo sam otišao poslije nekoliko mjeseci i to se opet dogodilo. Tjerali su me ali sam uspio da pobjegnem."
Rom, star 10 godina, Crna Gora

Učionice su same po sebi "zajednice", sa sopstvenim normama i kulturama. Ovo može izazvati određene poteškoće za učenike nomadskih porodica čiji dolazak nije uvijek dobrodošao ili za koje čak i nema mjesta. Pozitivno okruženje koje bi pružalo dobrodošlicu, neznatno prilagođavanje na odjeljenjsku rutinu i dobrodušan nastavnik koji je "kulturološki svjestan" mogu da naprave pozitivnu razliku.

"Svi imamo problema kad želimo da se zaposlimo... ovdje u školi tretiraju nas jednako i pošteno."

Mladić Rom, Rumunija, pohađa

stručnu školu

Nedostatak reakcije

"... oni ti ne kažu da ne žele to dijete jer je Ciganin, oni kažu da nema slobodnih mjesta... kako možete provjeriti je li to istina ili ne? Kome se možete žaliti?"

Učenik Rom, Romska škola,
Bugarska

U skoro svim zemljama u kojima je vršeno istraživanje postoji adekvatan zakonski i politički okvir koji garantuje osnovna prava uključujući jednake mogućnosti, korišćenje usluga i korišćenje pravde. Međutim suočeni sa ponekad otvorenom politikom pružanja usluga ispod standarda i institucionalne diskriminacije, Romi/Cigani i Nomadi još uvijek imaju malo kanala na kojima se mogu osjećati sigurno kad se nekome obraćaju. Brojni su primjeri koji uključuju i incidente policijske brutalnosti, diskriminacije na tržištu rada, neadekvatnog ispitivanja incidenata rasističkog nasilja, smještaja ispod standarda i zatvaranja zdravstvenih i mjesnih objekata u romskim naseljima dok u drugim naseljima ostaju otvorena.

Osnivanje Ombudsmena, građanske savjetodavne službe i nevladinih organizacija koje nude pravno predstavljanje ohrabrujuće je i jedan broj vidljivih zakonskih slučajeva počinje da

mijenja stavove. Međutim mnogi Romi/Cigani i Nomadi imaju malo mogućnosti da traže pravdu ako nijesu dobili posao zbog pripadanja određenoj "rasi" ili ako je njihovo dijete etiketirano kao mentalno hendikepirano kao rezultat testa inteligencije zasnovanog na kulturi.

Studija jednog slučaja u Slovačkom državnom izvještaju opisuje iskustvo jedne 20-godišnje Romkinje. Ona se nedavno vratila u osnovnu školu iz specijalne škole za mentalno hendikepirane, objašnjavajući da bi željela da polaže završni ispit koji ne može polagati u specijalnoj školi koju je pohađala. Po završetku specijalne škole nastavila je obrazovanje u srednjoj stručnoj školi za kuvare i konobare (Specijalna srednja škola). Međutim ovaj tip škole ne pruža mogućnost da se polaže završni ispit koji bi joj dao veće šanse, službeničko radno mjesto ili mogućnost da upiše visoku školu.

Pomoćnica direktora u osnovnoj školi prihvatila je njen zahtjev i rekla agenciji Save the Children: "Ovo je karakterističan slučaj... pratila sam slučaj ove djevojčice jer joj je moj muž predavao u specijalnoj školi... on me je obavijestio da ova djevojčica ima nadprosječnu inteligenciju, njen jedini problem je što su joj roditelji bili u potpunosti neobrazovani."

Uticaj nedostatka pravičnosti

Nedostatak pravičnosti narušava povjerenje u vlasti u službe i u velikoj mjeri je obeshrabrujuće. U Centralnoj i Istočnoj Evropi, jedna od najozbiljnijih posljedica za djecu rezultira iz odsustva pravde za roditelje čija su djeca obilježena kao "retardirana", obično zato što nijesu govornici jezika većine. Trenutno jedna grupa čeških roditelja, čiji slučaj su odbacili češki sudovi, podnio je taj slučaj Evropskom sudu za ljudska prava. Ukoliko ovaj slučaj bude uspješno riješen, hiljade roditelja će se pobuniti protiv proglašavanja njihove djece "retardiranim". Do sada nijedan takav izazov nije bio uspješno riješen ni u jednoj zemlji gdje je poznato da se veliki broj intelektualno sposobne romske djece i dalje šalje u specijalne škole i da primaju obrazovanje koje ih onemogućava od mnogih profesija.

Siromaštvo i društvena isključenost

"Volio bih da nastavim, ali moji roditelji nemaju dovoljno novca za knjige i sve drugo što mi je potrebno."

Rom, star 16 godina, Bosna i Hercegovina

Mnoge zajednice Roma/Cigana i Nomada u raznim zemljama susreću se sa visokim stepenom nezaposlenosti i radne nesigurnosti i koncentrisani su na slabo

plaćenim poslovima lošeg statusa ili, u najboljem slučaju u nesigurnim radnim aranžmanima u neformalnoj ekonomiji. Ovo varira od zemlje do zemlje i od vremena do vremena. Na primjer, u Centralnoj i Istočnoj Evropi, mnoge romske porodice osjećaju da se njihova situacija znatno pogoršala u protekloj deceniji. Stalna diskriminacija inhibira društvenu mobilnost i doprinosi siromaštvu novih generacija i oskudici. Iako u različitim kontekstima i različitoj mjeri ovo je slučaj širom Zapadne, Centralne i Jugoistočne Evrope.

Industrijalizacija i sve manja potražnja za tradicionalnim zanatima koji su donosili prihode mnogim romskim/ciganskim domaćinstvima u Centralnoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi praćena je, u posljednjoj deceniji, gubitkom mnogih nekvalifikovanih i poljoprivrednih poslova koji su kasnije bili osnova za zaposlenje Roma/Cigana. Za Rome/Cigane i Nomade u Zapadnoj Evropi, ova tranzicija se odvijala postepenije. Zabrana otvaranja privatnih preduzeća u mnogim zemljama Centralne i Istočne Evrope prije 1990. značila je da u ovom regionu, za razliku od Zapadne Evrope, nije bilo osnove za Rome/Cigane da izbjegnu diskriminaciju tržišta rada tako što bi radili kao samostalni zanatlije ili bi započinjali porodični biznis koji bi služio njihovim zajednicama.

U nekim od brzorastućih ekonomija u Evropi, nezaposlenost među Romima/Ciganima u pojedinim regionima zadržala se na 70 – 90 posto. Korist od ekonomskog razvoja ne doseže do romskih/ciganskih zajednica, što znači da sami ekonomski rast ne garantuje da će doći kraj siromaštvu i društvenom isključivanju. Potrebni su dodatni naponi i investicije da se suoče sa diskriminacijom i preduzimanje mjera protiv diskriminacije na tržištu rada. Širom Evrope sve veći broj mladih ljudi Roma/Cigana i Nomada ne uspijevaju da završe čak ni osnovno obrazovanje pa će se zbog toga suočiti sa ograničenjima prilikom zaposlenja i perspektive u izboru posla. Ukoliko se ovaj trend nastavi porast siromaštva je neizbježan u decenijama koje dolaze.

Uticaj siromaštva na obrazovanje

"Mnogo djece ne ide u školu jer nemaju odgovarajuću odjeću pa se srame."

Rom, 10 godina, Grčka

U Centralnoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi, strukturalno prilagođavanje je rezultiralo gubljenjem povlastica i uvođenjem poreza i taksu raznih vrsta. Ovo je najproblematičnije za predškolske usluge a imalo je uticaja i na udžbenike i školski materijal. Troškovi prevoza predstavljaju dodatni teret osiromašenim porodicama koje žive u naseljima odsječnim od gradskih centara. U slučajevima porodica

koje žive u izuzetno siromašnim uslovima ovaj dodatni finansijski pritisak naveo je mnoge roditelje da ispišu svoju djecu iz škole. Napuštanje besplatnih predškolskih ustanova imalo je izuzetno štetne posljedice za dvojezičnu djecu, ostavljajući ih bez jezičkih sposobnosti da se upišu u osnovnu školu gdje većina nastavnika nije obučena za rad sa djecom kojima jezik većine nije maternji jezik.

Sve veće siromaštvo i nezaposlenost u zajednicama Roma/Cigana i Nomada širom Evrope dovelo je do toga da sve veći broj djece napušta škole da bi radili, a u slučaju djevojčica da pomažu u domaćinstvu dok roditelji rade. Iako djeca stiču vještine kad rade one se ne prenose lako na školsko okruženje. Tako, nakon što napuste školu i naviknu se na odgovornost da stiču lični dohodak ili upravljaju domaćinstvom, malo je vjerovatno da će djeca koja rade da se vrate u školu. I ako se vrate, oni su sada stariji od druge djece u svom razredu, njihovi nekadašnji školski drugovi su nastavili dalje, oni su u zaostatku sa nekim djelovima nastavnog programa a njihove vještine "odraslih" ne vrednuju se u školskom okruženju. Nezadovoljstvo brzo uslijedi: dok rad donosi brzu i praktičnu korist, koristi od apstraktnih aktivnosti u učionici manje su brze, manje očigledne i nijesu plaćene. Djeca treba da se suoče sa potrebom zarađivanja novca sada ili sticanja moći za zaradu u budućnosti.

"Voljela bih da nastavim školu ali znam da je nemoguće jer sam prestarala. Prestala sam da idem u školu jer nisam mogla da kupim knjige. To je bio jedini razlog. Donijela sam tu odluku – to je bilo prije 5 godina. Voljela bih da upišem srednju školu ali ne znam kako."

Egipćanka, 15 godina, Kosovo